

تاریخ و مبانی نظری مرمت

(رشته معماری و شهرسازی)

دکتر مریم چرخچیان

امروزه کتاب‌خوانی و علم‌آموزی، نه تنها یک وظیفه‌ی ملی، که یک واجب دینی است.

مقام معظم رهبری

در عصر حاضر یکی از شاخصه‌های ارزیابی رشد، توسعه و پیشرفت فرهنگی هر کشوری میزان تولید کتاب، مطالعه و کتاب‌خوانی مردم آن مرز و بوم است. ایران اسلامی نیز از دیرباز تاکنون با داشتن تمدنی چندهزارساله و مراکز متعدد علمی، فرهنگی، کتابخانه‌های معتبر، علما و دانشمندان بزرگ با آثار ارزشمند تاریخی، سرآمد دولت‌ها و ملت‌های دیگر بوده و در عرصه‌ی فرهنگ و تمدن جهانی به‌سان خورشیدی تابناک همچنان می‌درخشد و با فرزندان نیک‌نهاد خویش هنرنمایی می‌کند. چه کسی است که در دنیا با دانشمندان فرزانه و نام‌آور ایرانی همچون ابوعلی سینا، ابوریحان بیرونی، فارابی، خوارزمی و ... همچنین شاعران برجسته‌ای نظیر فردوسی، سعدی، مولوی، حافظ و ... آشنا نباشد و در مقابل عظمت آنها سر تعظیم فرود نیاورد. تمامی این افتخارات ارزشمند، برگرفته از میزان عشق و علاقه فراوان ملت ما به فراگیری علم و دانش از طریق خواندن و مطالعه منابع و کتاب‌های گوناگون است. به شکرانه‌ی الهی، تاریخ و گذشته ما، همیشه درخشان و پربار است. ولی اکنون در این زمینه در چه جایگاهی قرار داریم؟ آمار و ارقام ارائه‌شده از سوی مجامع و سازمان‌های فرهنگی در مورد سرانه‌ی مطالعه‌ی هر ایرانی، برایمان چندان امیدوارکننده نمی‌باشد و رهبر معظم انقلاب اسلامی نیز از این وضعیت بارها اظهار گله و ناخشنودی نموده‌اند.

کتاب، دروازه‌ای به سوی گستره‌ی دانش و معرفت است و کتاب خوب، یکی از بهترین ابزارهای کمال بشری است. همه‌ی دستاوردهای بشر در سراسر عمر جهان تا آنجا که قابل کتابت بوده است، در میان دست‌نوشته‌هایی است که انسان‌ها پدید آورده و می‌آورند. در این مجموعه‌ی بی‌نظیر، تعالیم الهی، درس‌های پیامبران به بشر، و همچنین علوم مختلفی است که سعادت بشر بدون آگاهی از آنها امکان‌پذیر نیست. کسی که با دنیای زیبا و زندگی‌بخش کتاب ارتباط ندارد بی‌شک از مهم‌ترین دستاوردهای انسانی و نیز از بیشترین معارف الهی و بشری محروم است. با این دیدگاه، به‌روشنی می‌توان ارزش و مفهوم رمزی عمیق در این حقیقت تاریخی را دریافت که اولین خطاب خداوند متعال به پیامبر گرامی اسلام (ص) این است که «بخوان!» و در اولین

سوره‌ای که بر آن فرستاده‌ی عظیم‌الشان خداوند، فرود آمده، نام «قلم» به تجلیل یاد شده‌است: «اقْرَأْ وَ رَبُّكَ الْأَكْرَمُ. الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ» در اهمیت عنصر کتاب برای تکامل جامعه‌ی انسانی، همین بس که تمامی ادیان آسمانی و رجال بزرگ تاریخ بشری، از طریق کتاب جاودانه مانده‌اند.

دانشگاه پیام‌نور با گستره‌ی جغرافیایی ایران‌شمول خود با هدف آموزش برای همه، همه‌جا و همه‌وقت، به‌عنوان دانشگاهی کتاب‌محور در نظام آموزش عالی کشورمان، افتخار دارد جایگاه اندیشه‌سازی و خردورزی بخش عظیمی از جوانان جویای علم این مرز و بوم باشد. تلاش فراوانی در ایام طولانی فعالیت این دانشگاه انجام پذیرفته تا با بهره‌گیری از تجربه‌های گرانقدر استادان و صاحب‌نظران برجسته کشورمان، کتاب‌ها و منابع آموزشی درسی شاخص و خودآموز تولید شود. در آینده هم، این مهم با هدف ارتقای سطح علمی، روزآمدی و توجه بیشتر به نیازهای مخاطبان دانشگاه پیام‌نور با جدیت ادامه خواهد داشت. به‌طور قطع استفاده از نظرات استادان، صاحب‌نظران و دانشجویان محترم، ما را در انجام این وظیفه‌ی مهم و خطیر یاری‌رسان خواهد بود. پیشاپیش از تمامی عزیزانی که با نقد، تصحیح و پیشنهادهای خود ما را در انجام این وظیفه‌ی خطیر یاری می‌رسانند، سپاسگزاری می‌نماییم. لازم است از تمامی اندیشمندانی که تاکنون دانشگاه پیام‌نور را منزلگاه اندیشه‌سازی خود دانسته و ما را در تولید کتاب و محتوای آموزشی درسی یاری نموده‌اند، صمیمانه قدردانی گردد. موفقیت و بهروزی تمامی دانشجویان و دانش‌پژوهان عزیز آرزوی همیشگی ما است.

دانشگاه پیام‌نور

فهرست مطالب کتاب

پیشگفتار	یازده
فصل اول. تعریف و مفاهیم مرمت	۱
هدف کلی	۱
هدف‌های یادگیری	۱
۱-۱ مفهوم معماری	۱
۲-۱ مقوله فرسایش و فرسودگی در آثار معماری	۳
۳-۱ مرمت	۵
۱-۳-۱ بهسازی	۷
۲-۳-۱ نوسازی	۹
۳-۳-۱ بازسازی	۱۰
۴-۳-۱ اقدامات اساسی در فرایند مرمت	۱۱
۴-۱ تعریف واژه‌ها و مفاهیم	۱۵
۱-۴-۱ حفاظت	۱۵
۲-۴-۱ حفظ و نگهداری	۱۷
۳-۴-۱ استحکام‌بخشی	۱۹
۴-۴-۱ تجدید حیات	۲۰
۵-۴-۱ مراقبت	۲۲
۶-۴-۱ توان‌بخشی	۲۳
۷-۴-۱ بازیابی	۲۵
۸-۴-۱ حمایت	۲۶
۹-۴-۱ بهبود، سازمان‌دهی و بازآبادانی	۲۶
۱۰-۴-۱ انطباق و به‌روز کردن	۲۶

۲۷	۱-۴-۱۱ تبدیل و دگرگونی
۲۷	۱-۴-۱۲ نوشتن
۲۷	۱-۴-۱۳ مرمت یا احیاء
۲۸	۱-۴-۱۴ تعمیر
۲۹	۱-۴-۱۵ تخریب
۲۹	۱-۴-۱۶ پاک‌سازی و آواربرداری
۲۹	۱-۴-۱۷ دوباره‌سازی
۲۹	۱-۴-۱۸ کاربری دوباره سازگار
۳۰	۱-۴-۱۹ نوسازی یا تجدید
۳۱	۱-۴-۲۰ برپایی دوباره
۳۲	۱-۴-۲۱ تکرار
۳۲	۱-۴-۲۲ تثبیت
۳۴	۱-۴-۲۳ توجه دوباره
۳۴	۱-۴-۲۴ جایگزینی
۳۵	۱-۴-۲۵ مقاوم‌سازی
۳۵	۱-۵ انواع مرمت یا باززنده‌سازی
۳۷	۱-۵-۱ مرمت یا باززنده‌سازی حفاظتی
۳۸	۱-۵-۲ باززنده‌سازی سبکی یا آناستیلوسیز
۳۹	۱-۵-۳ پاک‌سازی سبکی
۴۰	۱-۵-۴ مرمت تکمیلی
۴۱	۱-۵-۵ مرمت تاریخی
۴۱	۱-۵-۶ مرمت استحکامی
۴۲	۱-۵-۷ مرمت جامع
۴۲	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل اول
۴۳	خودآزمایی تشریحی فصل اول
۴۵	فصل دوم. سیر تاریخی نظریه‌های مرمت
۴۵	هدف کلی
۴۵	هدف‌های یادگیری
۴۵	۲-۱ گذر از جامعه سنتی به مدرن
۴۶	۲-۱-۱ روش‌های پیشین برخورد با سازه‌های تاریخی
۵۰	۲-۱-۲ جامعه سنتی
۵۲	۲-۱-۳ مفاهیم آغازین در تاریخ و میراث فرهنگی
۵۴	۲-۱-۴ کشف دوباره دوران باستان
۵۷	۲-۱-۵ آگاهی تاریخی مدرن
۵۹	۲-۲ کشف دوباره آثار کهن

۶۹	۳-۲ عصر روشنگری
۷۲	۴-۲ آثار دوره کلاسیک
۷۲	۱-۴-۲ انقلاب فرانسه
۷۳	۲-۴-۲ کترمردوکنسی
۷۳	۳-۴-۲ مرمت آثار دوره کلاسیک در رم
۸۱	۴-۴-۲ آناستیلوسیز آثار کلاسیک در یونان
۸۴	۵-۲ دوره رومانتیک
۸۴	۱-۵-۲ احیاء سبک گوتیک و تغییر شکل کلیساهای جامع در انگلستان
۸۷	۲-۵-۲ رومانتیسم و احیاء معماری قرون وسطی در کشورهای آلمانی زبان
۸۸	۳-۵-۲ توجه دولت به یادمان‌ها در پروس
۸۹	۴-۵-۲ آغاز مدیریت دولتی یادمان‌های تاریخی در فرانسه
۹۱	۶-۲ مرمت سبکی
۹۲	۱-۶-۲ اصول مرمت و اعمال آن‌ها در فرانسه
۹۶	۲-۶-۲ مفهوم مرمت سبکی
۱۰۰	۳-۶-۲ حفاظت در مقابل مرمت (در انگلستان)
۱۰۲	۴-۶-۲ حمایت و مرمت آثار در اتریش
۱۰۵	۵-۶-۲ مرمت سبکی در ایتالیا
۱۰۹	۷-۲ جنبش حفاظت
۱۰۹	۱-۷-۲ اصول حفاظت جان راسکین
۱۱۰	۲-۷-۲ گسترش سیاست‌های حفاظتی در انگلستان
۱۱۲	۳-۷-۲ ویلیام موریس و انجمن اسپب
۱۱۴	۴-۷-۲ جنبش حفاظت در اروپای مرکزی
۱۱۷	۵-۷-۲ جنبش حفاظت در ایتالیا
۱۲۳	۸-۲ نظریه‌ها و مفاهیم
۱۲۴	۱-۸-۲ آلویس ریگل
۱۲۵	۲-۸-۲ تکوین سیاست‌گذاری‌های اتریشی
۱۲۶	۳-۸-۲ «مرمت علمی»
۱۲۷	۴-۸-۲ تحولات پس از جنگ جهانی دوم در ایتالیا
۱۳۰	۵-۸-۲ نظریه مرمت چزاره براندی
۱۳۲	۹-۲ حفاظت و مرمت در ایران
۱۳۵	۱- ۹-۲ تأسیس پژوهشکده حفاظت و مرمت آثار تاریخی فرهنگی در ایران
۱۳۸	۲- ۹-۲ مرمت آناستیلوزی در ایران
۱۴۱	۳-۹-۲ مروری بر برخی از تجارب مرمت در ایران
۱۵۳	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل دوم
۱۵۴	خودآزمایی تشریحی فصل دوم

۱۵۵	فصل سوم. قطعنامه‌های بین‌المللی حفاظت و مرمت
۱۵۵	هدف کلی
۱۵۵	هدف‌های یادگیری
۱۵۶	مقدمه‌ای بر شکل‌گیری نهادها و قطعنامه‌های مرتبط با مرمت آثار تاریخی
۱۵۶	۱-۳ منشور آتن برای مرمت یادمان‌های تاریخی (آتن، ۱۹۳۱)
۱۵۷	۱-۳-۱ نتایج و تصمیم‌گیری‌های کلی کنفرانس آتن
۱۵۸	۲-۳ منشور بین‌المللی حفاظت و مرمت یادمان‌ها و محوطه‌ها (ونیز، ۱۹۶۴)
۱۵۹	۱-۲-۳ تعاریف
۱۵۹	۲-۲-۳ حفاظت
۱۶۰	۳-۲-۳ محوطه‌های تاریخی
۱۶۰	۴-۲-۳ حفاری
۱۶۰	۵-۲-۳ نشر
۱۶۰	۳-۳ قطعنامه‌های سمپوزیوم بین‌المللی حفاظت از شهرهای تاریخی کوچک (بروژ، ۱۹۷۵)
۱۶۳	۴-۳ منشور گردشگری فرهنگی (بروکسل، ۱۹۷۶)
۱۶۳	۱-۴-۳ موضوع اساسی
۱۶۴	۲-۴-۳ مبنای عملی
۱۶۵	۵-۳ منشور حفاظت از شهرها و مناطق شهری تاریخی (واشنگتن دی.سی، ۱۹۸۷)
۱۶۵	۱-۵-۳ اصول و اهداف
۱۶۶	۲-۵-۳ روش‌ها و ابزار
۱۶۷	۶-۳ منشور بین‌المللی حمایت و مدیریت میراث باستان‌شناسی (لوزان، ۱۹۹۰)
۱۷۰	۷-۳ منشور مراقبت از شهرها و مناطق تاریخی (واشنگتن، ۱۹۹۲)
۱۷۱	۱-۷-۳ چهار هدف بنیانی
۱۷۲	۲-۷-۳ هجده اصل بنیادی
۱۷۴	۸-۳ سند نارا در رابطه با اصالت (ژاپن، ۱۹۹۴)
۱۷۴	۱-۸-۳ تنوع فرهنگ‌ها و میراث فرهنگی
۱۷۵	۲-۸-۳ ارزش‌ها و اصالت
۱۷۵	۳-۸-۳ ضمیمه
۱۷۶	۹-۳ منشور بین‌المللی حمایت و مدیریت میراث فرهنگی زیر آب (صوفیه، ۱۹۹۶)
۱۸۰	۱۰-۳ اصولی برای ثبت بناها، مجموعه بناها و محوطه‌ها (صوفیه، ۱۹۹۶)
۱۸۰	۱-۱۰-۳ تعاریف واژگان به‌کار رفته در این سند
۱۸۰	۲-۱۰-۳ دلایل ثبت و ضبط
۱۸۱	۳-۱۰-۳ مسئولیت برای ثبت و ضبط
۱۸۲	۴-۱۰-۳ برنامه‌ریزی برای ثبت و ضبط
۱۸۳	۵-۱۰-۳ محتوای ثبت و ضبط
۱۸۴	۶-۱۰-۳ مدیریت، پخش، سهم بودن در ثبت و ضبط

۱۸۴	۱۱-۳ بیانیه ایکوموس در پنجاهمین سالگرد بیانیه جهانی حقوق بشر (استکهلم، ۱۹۹۸)
۱۸۵	۱۲-۳ منشور میراث بومی مصنوع (مکزیکو، ۱۹۹۹)
۱۸۶	۱-۱۲-۳ مباحث کلی
۱۸۶	۲-۱۲-۳ اصول حفاظت
۱۸۷	۳-۱۲-۳ رهنمودهایی در عمل
۱۸۸	۱۳-۳ اصولی برای حفاظت سازه‌های چوبی تاریخی (مکزیکو، ۱۹۹۹)
۱۸۸	۱-۱۳-۳ بررسی، ثبت و ضبط و مستندسازی
۱۸۹	۲-۱۳-۳ بازنگری و نگهداری
۱۸۹	۳-۱۳-۳ مداخلات
۱۹۰	۴-۱۳-۳ تعمیر و جایگزینی
۱۹۰	۵-۱۳-۳ حفاظت جنگل‌های تاریخی
۱۹۰	۶-۱۳-۳ تکنولوژی و مصالح معاصر
۱۹۱	۷-۱۳-۳ آموزش و تربیت
۱۹۱	۱۴-۳ منشور بورا (استرالیا، ۱۹۹۹)
۱۹۱	۱-۱۴-۳ تعاریف
۱۹۲	۲-۱۴-۳ اصول حفاظت
۱۹۳	۳-۱۴-۳ فرایندهای حفاظت
۱۹۶	۱۵-۳ منشور فرهنگ، مدیریت میراث فرهنگی و گردشگری (باکناپور، ۲۰۰۰)
۱۹۷	۱-۱۵-۳ اهداف منشور
۱۹۸	۲-۱۵-۳ مفاهیم اصلی منشور
۱۹۸	۳-۱۵-۳ اصول منشور
۱۹۹	۱۶-۳ اصول و الیا برای حراست و مدیریت شهرها، شهرک‌ها و مناطق شهری تاریخی (پاریس، ۲۰۱۱)
۲۰۰	۱-۱۶-۳ تعاریف
۲۰۲	۲-۱۶-۳ ابعاد مختلف تغییرات
۲۰۳	۳-۱۶-۳ معیارهای مداخله
۲۰۵	۴-۱۶-۳ استراتژی‌ها و پیشنهادات
۲۰۹	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل سوم
۲۱۰	خودآزمایی تشریحی فصل سوم
۲۱۱	پاسخنامه
۲۱۳	فهرست منابع

پیشگفتار

انسان همواره برای شناخت هویت خود به مطالعه تاریخ روی می‌آورد و آشنایی آثار معماری گذشتگان یکی از ابزار اصلی این امر به شمار می‌رود. با بررسی بقایای معماری بجا مانده از قرون گذشته آدمی توانسته نوع زندگی، معیشت، طرز تفکر و بسیاری از خصوصیات اخلاقی و رفتاری و طبیعی بشر در آن دوران را بازشناسد که این امر، معماری را به عاملی هویت بخش مبدل ساخته است. در این راستا، آدمی بر آن شده تا به حفظ آثار به جا مانده از گذشتگان دست زند و تا حد امکان بناهای ساخته شده را حفظ نموده و در بسیاری موارد به تجدید حیات آن‌ها بپردازد. اما حفظ و تجدید حیات آثار تاریخی، از جمله بناها و محوطه‌های تاریخی؛ مستلزم آشنایی با نوع مداخلات، نظریات محققین و منشورها و آیین‌نامه‌هایی است که برپایه سال‌ها تجربه در این مقوله تدوین گردیده‌اند. از این رو، کتاب حاضر سعی دارد در قالب سه فصل به ارائه تعاریف و مفاهیم موجود در امر مرمت، نظریه‌های شاخص درباره مرمت و باززنده‌سازی ابنیه تاریخی و در نهایت، معرفی منشورها و قطعنامه‌های جهانی و ملی در رابطه با نحوه مداخله در ابنیه و محوطه‌های تاریخی بپردازد.

فصل اول

تعاریف و مفاهیم مرمت

هدف کلی

هدف کلی فصل حاضر آشنایی با مفاهیم و واژه‌های مرتبط با مقوله مرمت ابنیه و دامنه مداخلات در این باره است.

هدف‌های یادگیری

در این فصل انتظار می‌رود دانشجویان با مقوله‌های ذیل آشنا شوند:

۱. مقوله معماری و عوامل ایجاد فرسایش در آن؛
۲. آشنایی با نوع، دامنه و نحوه مداخلات در ابنیه تاریخی؛
۳. آشنایی با تعاریف و مفاهیم دخیل در امر مرمت؛
۴. انواع رویکردهای موجود در زمینه مرمت یا باززنده‌سازی.

۱-۱ مفهوم معماری

واژه «معماری» در زبان عربی از ریشه «عمر» به معنای عمران، آبادی و آبادانی است و واژه «معمار»، یعنی بسیار آبادکننده. معماری در زبان فارسی با واژه‌های گوناگونی مانند: «والادگر»، «راز»، «رازیگر»، «زاویل»، «دزار»، «بانی کار» و «مهراز» تعریف شده است. مهراز، واژه‌ای است که مشتق از «مه» به معنای مهتر بزرگ بنایان و «راز» به معنای سازنده است (رفیعی و همکاران، ۱۳۸۳). این واژه معادل مهندس معمار به تعبیر

امروزی است. درواقع، معماری دربرگیرنده جنبه‌های عمل‌گرایانه و اجرایی ساختمان در کنار برنامه‌ریزی، برآورد هزینه و مدیریت ساخت است.

«ویلیام موریس» در یک تعریف کلی از معماری آن را چنین تعریف می‌کند:

«معماری؛ شامل تمام محیط فیزیکی است که زندگی بشر را دربرمی‌گیرد و تا زمانی که جزئی از دنیای متمدن به‌شمار می‌آییم، نمی‌توانیم خود را از حیطه آن خارج سازیم، زیرا که معماری عبارت از مجموعه اصلاحات و تغییراتی است که به اقتضای نیازهای انسان، بر روی کره زمین ایجاد شده و تنها صحراهای بی‌آب‌و‌علف از آن بی‌نصیب مانده‌اند» (موریس به نقل از رضازاده اردبیلی، ۱۳۹۰).

در تعریفی دیگر، «لوکوربوزیه»، معماری را بازی استادانه و درست اشکال در زیر نور تعریف می‌کند. «آگوست پرت» نیز معماری را هنر سازمان‌دهی فضا می‌داند. به‌طورکلی، معماری یعنی هنر ساختن و هدف آن، محصور کردن فضای استفاده بشر است.

معماری، مجموعه‌ای از علم و هنر، ذوق و سلیقه، اعتقاد و ایمان و مهارت‌های خاص که در راستای تمدن و فرهنگ و در رهگذر تاریخ، زبان گویای زمانه خویش است (رضازاده اردبیلی، ۱۳۹۰).

آثار معماری یک سرزمین به‌عنوان نمادهای فرهنگی، سیاسی و اجتماعی آن شناخته می‌شوند. تمدن‌های تاریخی نخست از طریق همین آثار معماری شناخته می‌شوند. مجموعه‌هایی چون تخت جمشید، هرم‌های سه‌گانه مصر و کلوزئوم روم از جمله این آثار به‌شمار می‌آیند. شهرها، مذاهب و فرهنگ‌ها از طریق همین یادواره‌ها خود را می‌شناسانند (فلامکی، ۱۳۷۴: ۱-۲).

مرمت بناهای تاریخی از طریق دو مرحله صورت می‌گیرد که مرحله نخست آن، شناخت و مرحله دوم آن طراحی است. درواقع، شخص مرمت‌کننده ابتدا باید اطلاعات جامع علمی و انتقادی از ساخت و معماری بنا کسب کند. علاوه بر این، مرمت‌کننده بنای تاریخی به اطلاعاتی دقیق درباره ادبیات و فرهنگ محلی چه در زمان بنیان‌گذاری بنا، چه در زمان تغییرات و چه در زمان حال آشنا باشد تا به‌این‌ترتیب بتواند اندیشه‌های معمارانه نهفته در بنا در شرایط امروز را بشناسد (همان منبع، ص ۲۸-۲۷). بنابراین، شناخت و حفظ آثار هنری گذشته، من جمله آثار معماری؛ مستلزم بررسی تاریخیچه و

تعاریف و مفاهیم مرمت ۳

ویژگی‌های هر اثر هنری است، اما در این رابطه رویکردها و نگرش‌های مختلفی مطرح است که احیاء، مهم‌ترین اصل آن است. در این رابطه اقدامات مختلفی نیز تعریف شده‌اند که شامل: تعمیر، تحکیم و مرمت جامع و در نهایت بازگرداندن حیات تازه به بنا هستند که در ادامه به آن خواهیم پرداخت.

۲-۱ مقوله فرسایش و فرسودگی در آثار معماری

فرسودگی در بناهای تاریخی، عاملی است که به از بین رفتن این آثار معماری به عنوان بخشی از تاریخ و خاطرات یک سرزمین منتهی می‌شود. این عامل، با کاهش عمر اثر و با شتابی کم و بیش تند، باعث حرکت به سوی نقطه پایان اثر می‌شود که به دو صورت زیر به وقوع می‌پیوندد:

- فرسودگی نسبی که حاصل مختل شدن یکی از عناصر کالبدی یا عملکردی بنا است (شکل ۱-۱):

شکل ۱-۱. نمونه‌ای از فرسودگی نسبی در کالبد بنا (نگارنده)

- فرسودگی کامل که با مختل شدن دو جنبه کالبدی و عملکردی بنا به صورت هم‌زمان اتفاق می‌افتد (شکل ۲-۱).

شکل ۱-۲. نمونه‌ای از فرسودگی کامل در کالبد که عملکرد بنا نیز مختل گردیده‌است (نگارنده)

براساس آن‌که کدام درجه از فرسودگی در بنا به وقوع پیوسته و اینکه کدام عنصر (کالبد یا عملکرد) مورد مخاطره قرار گرفته است نحوهٔ مداخله و برخورد با بنا متفاوت خواهد بود. چنانچه فرسودگی، نسبی و ناشی از ضعف عملکردی بنا باشد، می‌توان با بخشیدن عملکرد تازه یا ابقاء بنا، بدون دگرگونی عمده در کالبد آن، زندگی دوباره با آن بخشید. این عمل، سعی بر آن دارد تا با حذف یا کاهش فرسایش در فعالیت، از فرسایش کالبد و درنهایت فرسایش کامل جلوگیری کند که می‌توان آن را در قالب مجموعه‌ای از اقدامات بهسازی^۱ گنجانده. در صورت وقوع فرسودگی نسبی از جنس کالبد بنا، می‌توان از حیات مجدد یا عمل احیاء سخن گفت که از طریق تغییرات ساختمانی و تعمیرات اندک، ولی مداوم بر کالبد صورت می‌گیرد. عمل احیاء را می‌توان در قالب مجموعه‌ای از اقدامات نوسازی^۲ گنجانده. در وضعیت فرسودگی کامل بنا نیز مداخلات از نوع تخریب و بازسازی خواهد بود که از طریق ساخت مجدد یا دوباره‌سازی سعی دارد با فرسودگی ایجاد شده در کالبد و فعالیت بنا مقابله کند. مجموعه اعمال انجام شده تخریب و ساخت مجدد را می‌توان در قالب اقدامات مربوط به بازسازی^۳ گنجانده. بازسازی به مجموعه اقداماتی اطلاق می‌شود که پس از تخریب

1. Rehabilitation
2. Renovation
3. Reconstruction

بیش از نیمی از اثر مجدداً اثری با چهره‌ای جدید و یا کاملاً منطبق با اصل خویش ساخته شود. معمولاً عمل بازسازی را «به هنگام آتش‌سوزی، زمین‌لرزه یا جنگ به‌کار می‌برند» (ایکوم، ۱۹۸۳)؛ اما به‌هرحال، فرسایش امری است طبیعی که در تمام پدیده‌های جهان مصداق دارد و تحت هیچ شرایطی نمی‌توان آن را حذف کرد. اما کاهش میزان فرسایش و یا افزایش عمر بنا از طریق عمل مرمت و اتخاذ تصمیمات و رویکردهای مناسب و متناسب با وضعیت بنا امکان‌پذیر است.

۱-۳ مرمت

در فرهنگ لغت دهخدا، مرمت از مصدر ترمیم و به معنای تعمیر و اصلاح هر چیز خلل‌یافته، به اصلاح آوردن خلل و نیکو کردن یک شیء معنا شده است. این واژه در فرهنگ لغت آکسفورد نیز معنا می‌شود: اعاده، برگرداندن، جبران هر آنچه پیش‌ازاین برداشته شده یا از دست رفته است. مرمت یکی از مفاهیم کلیدی در پیوند با صیانت از میراث فرهنگی بوده و در زمینه‌های گوناگون معانی ویژه‌ای یافته است (یوکیلهتو، ۱۳۸۶). برای نمونه منشور ونیز (۱۹۶۴) آن را این‌گونه تعریف کرده است: «عملیاتی بسیار تخصصی که هدف آن حفظ و آشکار کردن ارزش تاریخی و زیباشناختی یک اثر بر مبنای محترم شمردن مواد و مصالح و اسناد اصل است».

تعریف واژه مرمت در لغت‌نامه بین‌المللی معماری و شهرسازی نیز به‌این‌ترتیب آمده است: «واژه‌ای است کلی و مشخص مداخله‌های فنی- علمی‌ای که به‌منظور تداوم زمانی یک اثر هنری صورت می‌گیرند». در قوانین مرمت ایتالیا (۱۹۷۲) نیز مرمت چنین تعریف شده است: مرمت عبارت است از نجات آثار هنری به‌منظور حفظ و نگهداری آن‌ها یا هرگونه دخالت معمارانه در زمینه قابل‌استفاده یا قابل‌درک کردن آثار و تحویل آن‌ها به نسل‌های آینده (رضازاده اردبیلی، ۱۳۹۰).

درواقع، مرمت به عملیات تخصصی اطلاق می‌شود که به معنای به رسمیت شناختن ویژگی‌های اثر و شخصیت آن و اهمیت دادن به هدف اصلی آن است، که انتقال به آیندگان است. مرمت، مبتنی بر یک روش تاریخی-انتقادی بوده و مقصود از آن، برقراری مجدد ویژگی‌های زیباشناختی اثر آسیب‌دیده، ازجمله امکان‌الحاقات مجدد و درعین‌حال رعایت اصالت تاریخی شیء و احتراز از هرگونه تحریف متقلبانانه

است. دستورالعمل مرمت در امریکا، این اقدام را به عنوان عمل یا فرایند به تصویر کشیدن دقیق فرم، ویژگی‌ها و شخصیت یک اثر در یک دوره زمانی خاص از طریق حذف ویژگی‌های سایر ادوار تاریخی آن و بازسازی اجزای از دست رفته در طول زمان تعریف می‌کند. مرمت در منشور بورا به معنای اعاده بافت کنونی یک مکان به وضعیت شناخت شده اولیه آن بر اساس حذف ملحقات یا بازگرداندن اجزای موجود بدون واردسازی مصالح جدید است (فلامکی، ۱۳۷۴ و یوکیلهتو، ۱۳۸۶: ۳۴۸).

شکل ۱-۳. نمونه‌ای از اقدامات مرمتی از طریق بازگرداندن تزیینات بنا

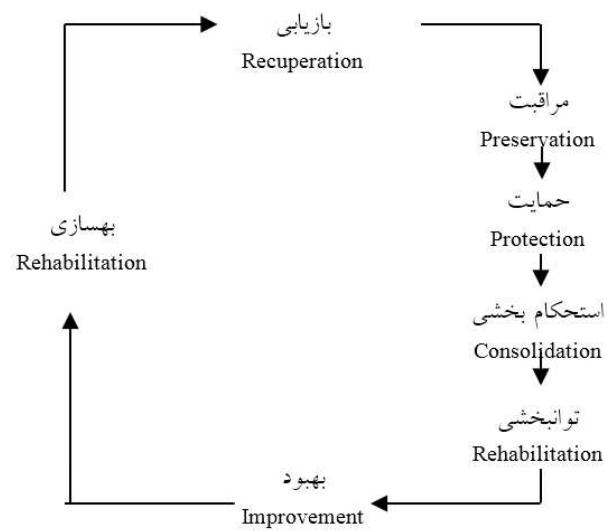
مرمت اشیاء و فضاهای معماری و شهری پدیده‌ای بسیار کهن و به قدمت تاریخ تمدن انسان، ساخت اشیاء و ساختمان‌ها است. در قرن‌های اخیر در ایران از واژه‌های تغییر، اصطلاح، تجدید یا تجدید بنا به معنی تقریبی مرمت استفاده می‌شد. هریک از واژه‌های فوق مفهوم خاص خود و کاربردهای ویژه‌ای نیز داشت. در گذشته هدف از مرمت یک پدیده، بیشتر برای استفاده از آن پدیده بود. برای مثال می‌توان به کتاب المآثر و الآثار از دوره قاجار اشاره کرد که در چند جا به مرمت ساختمان‌ها در آن اشاره شده است. در این کتاب در مورد مرمت مسجد ملک چنین آمده است: «... تجدید و مرمت مسجد ملک در کرمان که از ابنیه قاوردین چغری بیک سلجوقی است به دست شهاب‌الملک حاکم کرمان در سنه هزار و دویست و هشتاد و پنج قمری...». (سلطانزاده، ۱۳۸۶). در اروپا نیز، اولین نمونه‌های مرمتی در قرون وسطی مشاهده

می‌شود. لیکن در این دوره توجهی به مسائل باستان‌شناسی نمی‌شده و تنها مسئله بازسازی از نظر شکل و فرم بنا مطرح بوده است (رضازاده اردبیلی، ۱۳۹۰).

به‌طورکلی، مداخله‌های فنی - عملی را، که به‌منظور تضمین تداوم زمانی یک اثر هنری صورت می‌گیرند، مرمت می‌نامند و این امر به شناسایی یک اثر به لحاظ ترکیب کالبدی، تاریخی و هنری به‌منظور انتقال به آینده تأکید داشته و روند انتقادی و خلاقانه دارد. بنابراین با توجه به مطالب مطرح شده می‌تواند گفت، هدف مرمت، احیاء مفهوم اصلی و اولیه یا روشن‌سازی هدف و موضوع بناست. مرمت و کامل کردن دوباره جزئیات و سیمای موجود اثر غالباً بر پایه رعایت مصالح اصلی، بدنه باستان‌شناسی طرح اصلی و اسناد معتبر بنا پایه‌ریزی می‌شود. مشارکت و سهم همه دوره‌های تاریخی اثر باید مورد مداخله قرار بگیرد و هرگونه اضافات و الحاقات بعدی می‌تواند به‌عنوان یک سند تاریخی در نظر گرفته شود و حتی مرمت‌های قبلی نیز باید حفظ شوند (ولی‌زاده ارجمند، ۱۳۸۶). مرمت را می‌توان از طریق سه رویکرد عمده: بهسازی، نوسازی و بازسازی به انجام رساند که هر یک شامل مجموعه‌ای از اقدامات مختلف است که در ادامه به آن پرداخته شده‌است.

۱-۳-۱ بهسازی

بهسازی شامل سلسله اقداماتی است که به‌منظور بهبود کالبد، که در نتیجه فرسایش عملکردی تحقق یافته است در کوتاه‌مدت صورت می‌پذیرد. درواقع بهسازی زمانی صورت می‌گیرد که فرسودگی نسبی فضا از لحاظ عملکردی حادث شده باشد (حبیبی و گلشن، ۱۳۷۸). این اقدام تلاش می‌کند تا با اندک تغییراتی در فعالیت بنا، موجبات افزایش عمر اثر را فراهم کند (شکل ۱-۴). در فرایند بهسازی، از آنجایی که کالبد بنا در شرایط مناسب به سر می‌برد، مداخله‌ای جدی در آن صورت نمی‌گیرد و تنها با جایگزینی عملکرد مناسب از فرسایش آن جلوگیری می‌شود و اقداماتی چون: بازیابی، مراقبت، جلوگیری و ضمانت، حمایت، استحکام‌بخشی (شکل ۱-۵)، توان‌بخشی و بهبود، سازمان‌دهی و بازآبادانی را در برمی‌گیرد (حبیبی و مقصودی، ۱۳۸۱: ۱۹-۱۸).

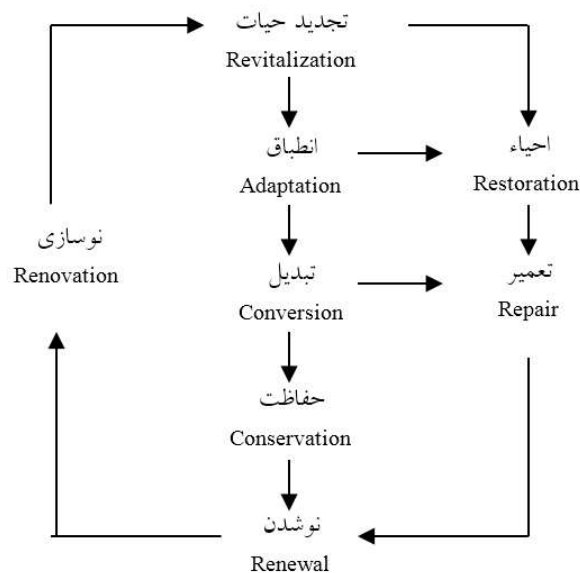
شکل ۱-۴. فرایند بهسازی (حبیبی و مقصودی، ۱۳۸۱: ۱۹)

شکل ۱-۵. اقدامات بهسازی یک بنا از طریق استحکام بخشی و بهبود وضعیت آن
(نگارنده)

۱-۳-۲ نوسازی

نوسازی زمانی انجام می‌شود که فضای شهری، مجموعه و یا بنا از کارکردی مناسب برخوردار بوده، ولی فرسودگی نسبی کالبدی-فضایی سبب کاهش بازدهی و کارایی آن شده است. در این شرایط، فرایند نوسازی در عین حفاظت بنا، مجموعه و یا فضای شهری کهن، سازمان فضایی مربوط را معاصر سازی کرده و امکان بازدهی بهینه آن را فراهم می‌آورد و مجموعه‌ای از اقداماتی چون تجدید حیات، انطباق و به‌روزرسانی، تبدیل و دگرگونی، حفاظت، نو شدن، احیاء و تعمیر می‌باشد (شکل ۱-۶).

شکل ۱-۶. فرایند نوسازی (حبیبی و مقصودی، ۱۳۸۱: ۲۱)

بنابراین می‌توان گفت، نوسازی دربرگیرنده مجموعه اقداماتی است که با تغییرات برنامه‌ریزی شده در کالبد، علاوه بر طولانی شدن عمر اثر، به احیاء آن نیز مدد می‌رساند (شکل ۱-۷). در نوسازی بر فعالیت دائمی فضا تأکید شده و با ایجاد تغییراتی در کالبد، آن را به‌روز می‌کند و به ایجاد مکانی مناسب منجر می‌شود (حبیبی و گلشن، ۱۳۷۸).